

Province of the
EASTERN CAPE
EDUCATION

**NATIONAL
SENIOR CERTIFICATE**

GRADE 12

LOETSE 2012

SESOTHO PUO YA LAPENG - PAMPIRI YA 1

DIMARAKA: 70

NAKO: 2 dihora

Pampiri ena e na le maqephe a 10.

DITAELO HO MOHLAHLOBUWA

1. Pampiri ena e arotswe DIKAROLO tse THARO, e leng:
KAROLO YA A: Tekokutlwisiso (30)
KAROLO YA B: Kgutsufatso (10)
KAROLO YA C: Thutapuo le tshebediso ya puo (30)
2. Bala ditaelo TSOHLE ka hloko.
3. Araba dipotso TSOHLE.
4. Qala karolo e NNGWE le e NNGWE leqepheng le LETJHA.
5. Seha mola qetellong ya karolo e nngwe le e nngwe.
6. Nomora dikarabo tsa hao jwalo feela ka ha dipotso di nomorilwe pampiring ya dipotso.
7. Tlola mola dipakeng tsa dikarabo tsa hao.
8. Ngola ka mongolo o makgethe mme o balehang.
9. Tsepamisa maikutlo haholo mopeletong le popong ya dipolelo tse nepahetseng.

KAROLO YA A: TEKOKUTLWISISO**POTSO YA 1**

Potsong ena o nehilwe mefuta e mmedi ya ditema. Bala tema e nngwe le e nngwe ka hloko o nto araba dipotso tse hlahang tlasa yona.

TEMA YA 1

Bala tema e latelang mme ha o qetile o arabe dipotso tse e latelang.

Motsana o teng pela tsela e yang Sterkspruit ha o tloha Herschel, tsela e ikgotha ka wona motse oo o monyenyanane haholo. Motse oo o ne o bitswa hore ke ha Mehlomakhulu. Matlo a motse ona o ne o ka a qeta feela ka mahlo, le diphoofolo tsa moo di ne di sa lahlehe ha di oroha, e nngwe le e nngwe e ne e ikisa hantle lapeng la boyona.

Ha o lahla tsela eo e yang Sterkspruit ka letsohong le letona, o toba heke e batsi eo tsela e tlohang ho yona e o isang ntlong e nngwe tjena. Ka ntle ho ntlo eo e tshweu ho na le matlo a dirontabile tse tharo empa di arohane. Hore o eellwe hore ke lelapa le le leng, o tla pakelwa ke lerako le potapotileng matlo ao.

Lerako lena ka ha ke boletse, le ne le tlotsitswe bosweu, empa ho ne ho ena le dibaka tse ding tse seng di lahla mmala ke pula le botsho bo tsekemang bo bakilweng ke Dineo ha a qeta ho ja nama. MmaDineo o kgalemetse a ba a bea molamu fatshe feela ntatae yena o ne a sa batle letho ha Dineo a ka kgahlapetswa hobane e ne e le sebatatso ngwana wa ho fela bo!

E ne ere ha shwalane e se e tla tshwara, Dineo le metswalle ya hae ho uwe naheng ho rwalla kgapane. Kgapane ena e ne e etswa sebota e bolokelwa Mariha. Mosebetsi ona Dineo o ne a o rata hobane yena le metswalle ba tla bapala ha ba qetile, empa haholo ba ne ba bapala ha ngwedi e le tjitja, e kganya o ka bona hole. Jwale e be ho itebetswe jwalo. Dineo a bone motho a feralla habo mane, tjhe e seng hole haholo le moo ba leng teng. Tjhe! a se tsotelle, a tswele pele ka papadi.

Dineo a makala ha metswalle e tsitlalla, e se e re yona e a tshaba e a tsamaya. Ntho e makatsang ke hore ba ne ba bonahala ba tshohile. Dineo a botsa yaba e mong o re, 'Dineo, na o bone ntate e mokgutshwane ya fetileng moo lapeng leno?' Dineo a araba kantie ho letswalo a re o mmone.

Kgele, metswalle wa hae a mo jwetsa masaakokometse, ntho e tshosang, a re, 'Mme o bolelletswe ke mme e mong ho re ntatenyana eno e se e le hangata a mmona feela bosiu, mme a utlwe a sisimoha mmele ha a mmona. 'Dineo a utlwa a sa tsebe, e seng hore ke letswalo, empa a batla ho utlwisisa taba ya hore ke eng e tshosang batho bana le metswalle ya hae. Tjhe, a qetella le yena a tshohile a ba a kopa ho re yena o se a ile robala.

Ha a fihla hae a hlaloesetsa mmae, eo a mo kgalemela, a re a se hlale a bapala le masiu. Dineo o ne a le mong feela le batswadi ba hae, mme a tsieleha hore o tla bapala le mang. A sa inahana jwalo, ntatae a kena mme Mmadineo a mo tshela ka tsona. Ao a hana ho utlwa Mokwena, a hlapanya a ba a hlapaola a tiisa hore ke taba ya ho qetela ho feta dithotsela ha hae. A rera a ba a tiisa hore ka matjeke feela o tshella Makgalema, ngaka e kgolo, ngaka ya mmakgonthe, monna ya sebetse.

Eitse ha le lahlela meriti ya dithaba tsa Witteberge pela Mdantsane, a be a eya a lebile hae ho bontsha hore ha a bo hlotha bosiuung boo. Mokwena a leba ka tlong a phetela mosadi a re, 'Ke fumane moo Makgalema a reng o a tsamaya yaba ke mo kopa hore a mmamele. O ne a maketse ebile a re e se e le nakwana a sa re etele hobane ke moo ditlamma di se di eba botswa, feela re dumellane hore bosiuung bona a tle.' A bua Mokwena maikutlo a boima mosadi a ba a tiisa hore esebe monna o ile a tsetolla setlama ka phoso a sa elellwe.

A fihla Makgalema mme a qala mosebetsi. Ngwana, mme le ntate ba hlatsiswa. Lehare la tsoha boroko. Motho ya nna ya eba 'itjhuu'. Makgalema a mmolella hore motse ona wa Mokwena o romelatswe sethotsela. Mokwena a ba a batla a akgeha ke letswalo, feela a ikgothatsa ka hore o lokela ho e hlanaka senna. Makgalema a kgalema ka ditlamma le methokgo.

[E qotsitswe le ho lokiswa ho tswa ho Setsokotsane sa etsa Moferefere ka T.W.D. Mohapi 1988: 19-21].

- 1.1 Ditaba tsena tse ka hodimo di etsahala kae? Etsa kgetho:
 A. Sterkspruit
 B. Mehlomakhulu
 C. Herschel
 D. Mdantsane
 [Ngola karabo feela]. (1)
- 1.2 O bolelang mongodi ha a re, 'matlo a moo o ne o ka a qeta feela ka mahlo? (1)
- 1.3 Qolla polelo temeng e bontshang hore Mmadineo o ne a hlolehile ke ho kgalema Dineo. (2)
- 1.4 Ke mosebetsi ofe o neng o tlwaetse ho etswa ke Dineo le metswalle ya hae? (2)
- 1.5 Hlalosa hore ha ngwedi e le tjhitja ke ha e le jwang? (2)
- 1.6 Ke lefe lebaka le neng le etsa hore metswalle ya Dineo e tsitlalle mme e tshabe ho tsamaya. (2)
- 1.7 Ho rarolla qaka ena e ka hodimo (1.6) Mokwena o rerile ho tsohella ho ngaka e kgolo, **ngaka ya makgonthe**. **Ngaka ya makgonthe** ke e jwang? e hlalose. (2)
- 1.8 E ne e le mang ngaka eo ya makgonthe? (2)
- 1.9 Na o a kgollwa ho ngaka ya makgonthe? Tshehetsa karabo ya hao ka lebaka. (1)
- 1.10 Ha ngaka eo e fihla ha Mokwena ho thwe, 'lehare la tsoha boroko.' Hlalosa ka botlalo se neng se etsahala moo. (2)
- 1.11 O nahana hore ke bofe bobele bo ka hlahelang lelapa la Mokwena ha lehare le se le tsoha boroko 'ho ya ka bophelo ba kajeno'. (2)
- 1.12 Nehelana/ngola mantswe/polelo ho tswa temeng e bolelang hore Dineo e ne e le kgorula lapeng leo. (1)

TEMA YA 2

Bala le ho boha tema e latelang, ebe o araba dipotso tse e latelang.

Qala bophelo bo betere ka letoto la Nedbank Cup.

- Akhaonto ya Pay-as-you-use
- Kadimo tsa ditjhelete
- Vodacom M-PESA
- Letlole la lepato

ke yona!

Bophelo boo e sa le o bo labalabela bo haufi le wena ka letoto la Nedbank Cup. Bula akhaonto ya pay-as-you-use e sa bitseng ya **Transactor Plus** o lefe ho tloha ho R19.50 ka kgwedi ho **Letlole la lepato**. Romela le ho amohela tjhelete ka potlako le ka polokeho ka **Vodacom M-PESA** kapa o fumane tseo o di hlohang ka **Personal Loan**. Etela lekala la **Nedbank** o qale.
Ho na le melao le dipehelo.

Brought to you by

NEDBANK

- 1.13 Ke banka efe e bapaditseng ditaba tsena? (1)
- 1.14 Banka eo o e boletseng ka hodimo (1.13) e tshehetsa papadi efe? (1)
- 1.15 Ke mohope ofe o bapallwang ke papadi ena e ka hodimo (1.14)? (1)
- 1.16 Le reng lepetjo la sejana sena? (1)
- 1.17 Ke dife tseo o ka di etsang ha o batla ho qala bophelo bo betere ka letoto la Nedbank Cup? Bolela tse tharo feela. (3)
- 1.18 O ka etsa jwang ha o batla tlhaketso ka ditaba tsa papatso ena? (1)
- 1.19 O nahana hore ke hobaneng ha ho thwe, 'Ho na le melao le dipehelo? (2)
- [10]**

MATSHWAO OHLE A KAROLO ENA A: 30

KAROLO YA B: KGUTSUFATSO**POTSO YA 2**

Bala ditaba tsa tema ena, e be o di kgutsufatsa ka mantswe a hao a ka bang 80 ho isa ho a 90. Kgutsufatsa ka dintlha tse supileng (7) tse fupereng mehopolo ya sehlooho e nyalanang le tema. Bontsha palo ya mantswe ao o a sebedisitseng qetellong ya kgutsufatso ya hao.

QOLLA DIKELETSO TSE SUPILENG (7) HORE O DULE O SE NA DIKOLOTO.

Bongata ba rona bo tela ho se tsebe maemo a ditjhelete tsa bona. Mohato wa pele wa ho tswa dikolotong ke ho ba le kutlwisiso ya moralo wa tshebediso ya tjhelete ya hao kgwedi le kgwedi (budget). O amohela bokae? O etsang ka tjhelete? O na le dikoloto tse kae? Ke moo o ka qalang wa lefa bao o ba kolotang. Ke moo he o ka qalang wa lefella dikarete tsa mekitlane, kadimo tse kgolo le tse nyane tsa ditjhelete. Ha o se o lefile tsena, o ka lefa haholwanyane ditefellong tsa koloi le ntlo. Leha ho le jwalo, o ke se etse tsena ntle le moralo.

Ntho e nngwe ya bohlokwa ke ho laola ditjhelete dikamanong. Dipatlisiso di bontshitse hore le leng la mabaka a qetang thabo le ho tlisa tihalano manyalong a mangata ke taolo ya tjhelete. Nkang qeto hore le tla laola ditjhelete tsa lona ka ho arohana kapa ka kopanelo; hore le arolelana ditjeho tsa kgwedi ka ho lekana kapa ho ya ka meputso ya lona; hore le tla bula diakhaonto ka kopanelo (le kenye tjhelete ka bobedi) kapa ka ho arohana. Ho bohlokwa ho elellwa kotsi ya ho se laole tshebediso ya ditjhelete dikamanong. E nngwe taba ke hore o ke se kgone ho laola ditjhelete ka kopanelo ha o hlolwa ke tsa hao.

Netefatsa hore o dula o lefella ntlo ya hao ka nako. Ho tloa tefello e le nngwe kapa tse pedi ho ka o qabanya le beng ba sekoloto mme o ka nna wa kengwa lenaneng la ba sa lefeng. Ho molemo ho reka ka tjhelete. Ha ho kgoneha, behella karete ya mokitlane kwana o reke ka tjhelete. Phela ho ya ka matla a hao. Ha o se na tjhelete ya ho reka ntho, e tlohele. Ho etsa jwalo ho bontsha boikarabelo ho tsa ditjhelete. Haeba o ba le mathata a tswelang a ditjhelete, kopa keletso khamphaneng e tshepahalang. Se leke o ye ho baeletsi bana ba tsamayang ba ipapatsa hohle diterateng- o tla llela metsotso. Etsa moralo wa selemo. Ho se rere ho tshwana le ho ithaba ka lerumo. Dula o lebeletse se sebe mme o nke e ka se tla etsahala.

[E qotsitswe ho tswa makasineng wa Bona, Motsheanong(May) 2011 leqephe 109]

KAROLO YA C: THUTAPUO LE TSHEBEDISO YA PUO

POTSO YA 3

Bala tema ena o nto araba dipotso tsa thutapuo le tshebediso ya puo tse e latelang.

Maoba e ne e le ntwana ya bonyekamotho pakeng tsa malapa a mabedi ana nakong eo ho neng ho buuwa ka ditaba tsa bohadi. Ramorwetsana o ne a ikeme lepaketla a hana hehehe hore moradi wa hae a nyalwe. Banna ba ne ba supana ka menwana ba tshepisana lebetlela. Kajeno lebonyo le sefahlehong sa mmamorwetsana le thabo e tlokomang pelong ya hae, ke tse hlokanang ho lekannngwa hobane o tla tseba ho ikotla sefuba le ho ithorisa ka hara basadi ba bang hore wa hae ngwana ha a shobela o ntsheditswe dikgomo le ho tswa ka lesira. Matsoho a mmamohlankana ona a se a labalabela ho sika setloholo, mokokotlo wa hae o se o hlohlonela ho pepa ngwana wa mora wa hae. Thabo e teng pakeng tsa malapa ana ao kajeno a kopantsweng ke bana, ke e ke keng ya lekannngwa.

Matshweletshweleng ana a nyakaletseng ho ntse ho ena le ba sa nyakallang, ba pelo di bohloko hobane ba ne ba hopotse hore Tshokolo o tla nyala baradi ba bona. Leha ba tlile, sepheo ha se ho tla thaba le banyalani empa e le ho tla bona hore efela e le nnete hore Tshokolo o nyala Sellwane. Motho wa teng ha a utlwe dipina tsena tse monate le yona medidietsane e bohale hobane a lwana ntwana e kgolo ya moya le maikutlo. Pelong ya hae ho bitoha maqhubu a bolotsana le bobbe, satane o duletse ho mo fuduwa kgafetsa. Motho wa teng o ntse a ikana kgafetsa. 'Ha e le ho dula mmoho teng le kgale. Ngwanaka ha a tlo jeswa seretse ke mafetwa a kang bo Sellwane. Ke tla ba lokisa.' Ruri pelo ke moloi hoba tsena tsohle o di qetela ka pelong ho se mang ya tsebang ntle le yena. Maele a Sesotho a re moloi ha a mele ditshiba hobane ha a ne a ka ba le tsona batho ba ne ba tla mo lemoha kapelenyana. Ho jwalo le ho enwa ngwanabo rona ya ntseng a rera bobbe.

[E qotsitswe le ho lokiswa ho tswa bukeng ya Makatolle, Tseliso Leballo 2006: 66-67]

3.1 Dipolelong tse latelang, nehelana ka **botona** ba mantswe a ntshofaditsweng.
Ngola karabo feela.

3.1.1 A hana hehehe hore **moradi** wa hae a nyalwe. (1)

3.1.2 Kajeno lebonyo le sefahlehong sa **mmamorwetsana** (1)

3.2 Polelong ena e latelang, lentswe le ntshofaditsweng ke **lekgethi**.

Maoba e ne e le ntwana ya bonyekamotho pakeng tsa malapa **a mabedi** ana.

Bopa polelo ya hao e nang le lekgethi ka motso ona.

-holo (2)

- 3.3 Lentswe le ntshofaditsweng polelong ena e latelang ke **nyenyefatso**.
O tla ikotla sefuba. **Sefujana** ke nyenyefatso ya sefuba.
Nyenyefatsa lena le ntshofaditsweng polelong ena e latelang. Ngola karabo feela.
Polelo ke ena: Ho buuwa ditaba tsa **bohadi**. (2)
- 3.4 Polelong e latelang **hobane** ke **lekopanyi**.
Ke tse hloakang ho lekangwa **hobane** o tla tseba ho ikotla sefuba.
Bopa dipolelo tsa hao ka **makopanyi** ana.
3.4.1 mme (2)
3.4.2 hore (2)
- 3.5 Polelong ena: ...hobane o tla tseba ho **ikotla** sefuba, **ikotla** ke lentswe le tswang ho letsi '**otla**'
Dipolelong tse ka tlase, a ko bolele hore mantswe a ntshofaditsweng a bopilwe ho tswa ho metso efe ya maetsi.
3.5.1 ...le ho **ithorisa** ka hara basadi ba bang. (2)
3.5.2 O ne a **ikeme** lepaketla. (2)
- 3.6 Bolela **lehlalosongwe (sinonime)** la lentswe le ntshofaditsweng.
Pelong ya hae ho **bitoha** maqhubu. (1)
- 3.7 Polelong ena e latelang, lentswe le ntshofaditsweng ke **leamanyi**.
Ba pelo **di bohloko** hobane ba ne ba hopotse hore Tshokolo o tla nyala baradi ba bona.
Bopa polelo ya hao e nang le motso ona wa leamanyi molemo. (2)
- 3.8 Kgetha **mahokedi** a nepahetseng ho ana a ka masakaneng. Ngola karabo feela.
3.8.1 Pelo ya hae (ba, o, e) ne e thabile ha Sellwane a nyalwa (1)
3.8.2 Dikgomo tsa bohadi (tse, tsa, bo) tswa di le ngata. (1)

- 3.9 Bopa **dipolelo tse pedi** tse sa tshwaneng ka meelelo ho bontsha ho se tshwane ha meelelo ya mantswa ana.
- 3.9.1 - thaba (2)
- 3.9.2 - thaba (2)
- 3.10 Bopa polelo ya hao e utlwahalang ka moelelo, mme o kenye maele ana ho yona, moloi ha a mele ditshiba. (2)
- 3.11 Ngola polelo e latelang ho **letswelli**.
- Banna ba ne ba supana ka menwana ba tshepisana lebetlela. (2)
- 3.12 Ngola polelo e latelang ho **tumelo**.
- Ngwanaka ha a tlo jeswa seretse ke mafetwa a kang boSellwane. (2)
- 3.13 **Lefetwa** ke morwetsana ya seng a fetilwe ke dilemo tsa lenyalo.
- Tlatsa sekgeo ka ho kenya lentse le nepahetseng. Ngola karabo feela.
- Ngwana wa mora lapeng o bitswa.....ke batswadi ba mora eo. (1)

MATSHWAO KAOFELA A KAROLO ENA C: 30

MATSHWAO KAOFELA A PAMPIRI ENA A: 70